УДК 297. 18.

КБТ 86.38;

DOI 10.33864/MTFZK.2019.44

*Nuru İMANOV**
(Azərbaycan)

AMEA, Əlyazmalar İnstitutu

**Qurani-Kərimdə nəsx qəbul
etməyənlərin iddialarına təhlili
yanaşma**

Xülasə

Nasix-mənsux Quran elmlərinin əsas mövzularından biri olaraq hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Nəsx fiqh, kəlam, təfsir və hədis elmlərinin ortaq mövzusu kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Səhabənin nəsx məsələsinə həssas yanaşdığını bizə gəlib çatan rəvayət və hədislər göstərir. Məqalədə Quranda nəsx qəbul etməyənlərin iddialarına təhlili yanaşma öz əksini tapmışdır. İslam alimlərin böyük əksəriyyəti Qurani-Kərimdə nəsxin mövcudluğunu qəbul edir. Bəzi alimlərə görə isə Quranda nəsx yoxdur. Quranda nəsx qəbul etməyən alimlərdən biri də Əbu Müslim Məhəmməd əl-İsfəhanidir. Onun nəsxə bağlı görüşləri alimlər tərəfindən dəyərləndirilmiş və təhlil olunmuşdur. Əbu Müslim Məhəmməd əl-İsfəhaninin əsərləri dövrümüzdə tam şəkildə gəlib çatmadığına görə onun nəsxə dair görüşləri barədə qəti fikir söyləmək mümkün deyil.

Eyni zamanda məqalədə Quranda nəsx qəbul etməyənlərin öz iddiaları üçün göstərdiyi dəlillər araşdırılmışdır. Əslində, nəsx qəbul edənlərin dəlil olaraq göstərdiyi ayələrə nəsx qəbul etməyənlərin verdiyi şərh və izahlar təvil (sözün zahiri mənası ilə zidd olan mənası) çərçivəsindən kənara çıxmır.

Digər tərəfdən Quranda nəsx mövzusunə aid erkən dövrlərdə yazılmış kitablarda mənsux ayələrin sayı artırılmışdır. Daha sonralar bir çox İslam alimləri bu kitablardakı rəvayətləri təhlil etmiş, mənsux ayələrin sayının yüksək olmasının səbəb-

* AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun doktorantı,
imanovnuru@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9960-2196>

lərini ortaya qoymuşdur. Qurani-Kərimdə nəsxə dair yer alan dəlillər, mövzu ilə bağlı rəvayətlər Quranda az sayda ayədə nəsxin varlığını göstərmiş olur.

Açar sözlər: Quran, nəsx, dəlil, iddia, təhlil

Giriş

Nəsx hicri ilk əsrlərdən etibarən təfsir, hədis və fiqh-üsulu elmlərində ortaqlıq aktual mövzu olaraq hər zaman tədqiq olunmuşdur. Müasir dövrümüzdə nəsxə bağlı yazılan elmi tədqiqat işləri, monoqrafiya, kitab, məqalə və əsərlərin zənginliyi bu mövzunun aktuallığını bir daha sübut edir. Ümumiyyətlə, nəsx hər bir müsəlmanı dərinlən maraqlandıran elmlərdən biridir.

İslam alimlərinə görə doğru hökmlərlə əməl etmək, Quran və Sünnəni tam dərk etmək üçün nasix və mənsux ayələri bilmək vacibdir. Buna görə də alimlər bu həssas mövzu üzərində çox durmuş, insanların kor-koranə görüş bəyan etməsinə qarşı çıxmışdır. Mənbələrdə nəsxin əhəmiyyəti ilə bağlı aşağıdakı rəvayət qeyd edilmişdir: Əbül-Buxtəridən nəql edilən rəvayətə görə Hz.Əli (ə.s) bir gün məscidə girir. Bir insanın məsciddə camaata vəz etdiyini görür və ondan nasix-mənsux ayələri bilib bilmədiyini soruşur. Vaiz bilmədiyini etiraf edir. Hz.Əli (ə.s) əsəbləşir və ona deyir: “Sən həm özünü, həm də səni dinləyənləri həlak etdin. Sənin camaata vəz etdiyini bir də görməyim”¹.

Nəsx mövzusunun Quranın səhih şəkildə təfsir edilməsilə bağlı olduğunu səhabənin bu məsələyə göstərdiyi həssaslıqdan da görmək olar. Abdullah bin Ömər və Huzeyfə bin əl-Yəmən kimi səhabələrdən gələn rəvayətlərdə nasix və mənsuxu bilməyən bir kimsənin insanlara vəz etməsi və Quranı təfsir etməsinin halal olmayacağı nəql edilmişdir².

İmam Cəfər əs-Sadiq (ə.s) Kufə fəqihlərinin birindən soruşmuşdu: “Sənə İraq camaatının fəqihi deyirlər, bu doğrudurmu? Həmin şəxs “bəli” dedi. İmam soruşdu: “Fiqhə hansı mənbədən yararlanırsan?” Fəqih “Allahın Kitabından və Rəsulullahın

¹ أبو عبيد قاسم بن سلام حراوي. الناسخ و المنسوخ في القرآن العزيز و ما فيه من الفرائد و السنن. تحقيق: محمد بن صالح المديفر. الرياض: مكتبة الرشد، ٢٠٠٠

² Özdeş, T. (2001). *Vahiy-Olgu İlişkisi Açısından Nesh'e Getirilen Yorumlara Eleştirel Bir Yaklaşım*, İslami Araştırmalar Dergisi, (1), (s. 39-48)

Sünnəsindən yararlanıram” cavabını verdi. İmam yenə soruşdu: “Allahın Kitabını bilirsənmi?, məsələn nasix və mənsuxu bir-birindən fərqləndirə bilirsənmi?” Fəqih “bəli” cavabını verdi. İmam dedi: “Sən böyük bir elmi iddia etdin, sən bilirmən deyinsən elmi Uca Allah ancaq seçdiyi qullarına vermişdir”¹.

İmam Baqir (ə.s) buyurmuşdur: “Quran nasix və mənsux şəklində nazil olmuşdur”. İmam Cəfər əs-Sadiqin (ə.s) də Əbu Hənifə və bir sufi ilə mübahisəsində Quranda nasix və mənsuxu gündəmə gətirdiyi nəql olunmuşdur².

Nəsxin lüğəvi və termin mənaları

Həz.Peyğəmbərin (s.ə.s) Sünnəsində və İslamın ilk dövrlərinə aid qaynaqlarda nəsxin bugünkü kimi tam tərifini görmək mümkün deyil, ancaq həm səhabə, həm də Həz.Peyğəmbərin (s.ə.s) feili sünnəsində nəsxin icra edildiyi məlumdur.

Nəsx sözü نَسَخ kökündən əmələ gəlmiş məsdərdir. Bu söz feil kimi işlədildikdə “yox etmək”, “aradan qaldırmaq”, “ləğv etmək” mənalarını ifadə edir. Məsələn, نَسَخَتِ الشَّمْسُ الظَّلَّ (Günəş qaranlığı yox etdi), نَسَخَتِ الرِّيحُ الْأَثَارَ (Külək izləri sildi), نَسَخَ الشَّبَابُ (Qocalıq gəncliyi aradan qaldırdı, yox etdi). Nəql (bir yerdən başqa yerə köçürmə): Kitabın istinsaxından (surətinin köçürülməsindən) bəhs edildikdə bir kitabın içindəki məlumatın olduğu kimi başqa bir yerə köçürülməsi mənasında “nəsx” kəlməsi istifadə olunur. Məsələn, نَسَخَ الْكِتَابَ (Kitabı istinsax etdi) cümləsindəki “nəsxə” feili bu mənada işlədilmişdir. Təğyir və təbdil: “Bir şeyi bir haldan başqa hala çevirmək”, “bir şeyin yerinə başqa şeyi gətirmək”, “dəyişdirmək” mənalarını bildirir³.

Nəsxin ilk tərifinin tabiundan sonra meydana çıxdığı ehtimal olunur, çünki bu dönmə qədər Quran və hədis elminin xaricində müstəqil bir elmin varlığından söz açıla bilməzdi.

Sonrakı dövrlərdə nəsxin bir neçə tərfi verilmişdir. Bu təriflər ləfz (söz) etibarilə fərqli olsa da, nəticə baxımından eynidir. Bunlardan bir neçəsini aşağıda qeyd edirik:

¹ الشيخ محمد بن يعقوب بن اسحاق الكليني. الاصول من الكافي. بيروت: دار الكتب الإسلامية، ٢٠٠٨، ص. ١٢٥

² عبدالرحمن بن محمد ابن زنجلة. هجة القراءات. بيروت: دار الفرائي، ١٩٨٢، ص. ٢٢

³ برهان الدين محمد بن عبد الله الزركاشي. البرهان في علوم القرآن. تحقيق: محمد ابو الفاضل، مصر: دار الكتب العلمية، ١٩٧٢، ج ٢، ص. ٢٩

a) Nəsx bir ayənin hökmünün daha sonra nazil olan başqa bir ayə ilə ortadan qaldırılmasıdır.

b) Şəri bir hökmün şəri bir dəlillə aradan qaldırılmasıdır.

c) Nəsx şəri bir hökmün sona çatdığını Allahın qullarına bildirməsidir.

d) Müqəddəm (əvvəlki) tarixli bir ayənin hökmünü müəxxər (sonrakı) tarixli bir ayə ilə dəyişdirməkdir

e) İslamın fitrət dinindən uzaqlaşan əski İlahi dinləri əvvəlki vəziyyətinə qaytarmasıdır.¹

Üsul kitablarında nəsx bilmək üçün verilən şərtlər bunlardır:

a) Hz.Peyğəmbərin təsrihi (açıqlaması) ilə nəsxin bilinməsi.

b) Səhabənin verdiyi məlumatla nəsxin bilinməsi. Hz.Peyğəmbərin (s.ə.s) sün-nəsindən sonra ikinci yerdə səhabədən gələn rəvayət durur.

Əshab hər zaman Rəsulullahın (s.ə.s) yanında olduğuna görə ayə və hədislə-rə dair müfəssəl məlumata malik idi. Eyni zamanda əshab İslamın bu günümü-zə qə-dər mükəmməl şəkildə gəlməsinə vəsilə olmuşdur. Buna görə də onların verdiyi mə-lumat bizim üçün əhəmiyyətlidir.

c) Nəsxin icma ilə bilinməsi, yəni elm adamlarının müəyyən məsələdə nəsxin mövcudluğuna dair fikir birliyində olmasıdır.

d) Xronoloji olaraq nəsxin təsbiti. İki əmrin bir yerdə işlənməsi mümkün ol-madığı vaxt tarix vasitəsilə ayələrin nüzulu təsbit edilir. Tarix etibarilə sonra gələn əmr nasix kimi qəbul edilir².

Quranda nəsx qəbul etməyənlərin irəli sürdükləri dəlillər və onların tənidi

Nəsx nəzəriyyəsinin mənacə ixtilafı olaraq görünən Quran ayələrini bir-biri ilə uyğunlaşdırma (təlif edə bilməyən) bilməyən müfəssir və fəqihlər tərəfindən ortaya

¹ Şengül, İ. (2002). *Ulumil-Kur'an Konusu Olarak Nasih ve Mensuh*, Diyanet İlmi Başkanlığı: Diyanet İlmi Dergisi, (3). (s. 91-110)

² Semaan, K.I. (1961). *Al-Nasikh wa al-Mansukh: Abrogation and its application in Islam* // Islamic Quarterly, (4). (pp.11-29)

atıldığı iddia edilir. Qısa bir müddət sonra bu nəzəriyyəyə qarşı düşüncələr də meydana çıxmışdır. Quranda nəsxin olmayacağını irəli sürənlər daha sonra bu cür ayələri tamamilə ləğv etmək yerinə, onların sadəcə təxsis edilə biləcəyini irəli sürmüşdür.

Quranda nəsxin olmadığını iddia edən alimlərdən biri də Əbu Müslim Məhəmməd əl-İsfəhanidir. Onun nəsxin vəqə olduğu bildirilən ayələrdən bəzilərinə verdiyi şərh və izahlar bir çox İslam alimi tərəfindən qəbul edilmişdir. əl-İsfəhaninin Quran ayələrində nəsxin gerçəkləşməmiş olduğu barədə görüşü uzun müddət tənqid olunmuşdur. Son dövrlərdə onun nəsxlə bağlı görüşü paralelində fikir bəyan edənlər də ortaya çıxmışdır. Onlar arasında Ömər Rza Doğrul, Əbdülmütəal əl-Cəbri, Camal əl-Bənnə, Məhəmməd Əsəd, M.Sait Şimşək kimi alimlərin adlarını qeyd edə bilərik.

Quranda nəsx qəbul etməyənlərin irəli sürdükləri dəlillər aşağıdakılardır:

Nəqli dəlillər

Quranda nəsx inkar edənlər öz görüşlərini əsaslandırmaq üçün bəzi ayə və hədisləri dəlil olaraq göstərirlər: “Nə öncə, nə də sonra batil ona yol tapa bilməz”¹ (Fussilət, 41/42). əl-İsfəhani Quranda nəsxin vəqə olmadığı ilə bağlı görüşünü əsasən yuxarıda göstərdiyimiz ayə ilə əsaslandırır. Onun fikrincə, Quranda bir ayənin nəsx edilmiş olması Qurana batilin qarışması deməkdir ki, bu da ayəyə ziddir².

Dəyərləndirmə:

Ayədə qeyd edilən əl-İsfəhaninin iddia etdiyi kimi bir ayənin hökmünün digər ayə ilə nəsx edilməsi deyil, onu aradan qaldıracaq heç bir kitabın nazil olmadığı yaxud nazil olmayacağı, eləcə də bütün ayələrin Allah qatından enmiş olması həqiqətdir.

Quranda nəsx qəbul etməyənlərin öz iddiaları üçün göstərdiyi ayələrdən biri də budur: “Onlar Quran barəsində (onun Allah kəlamı olması haqqında) düşünməzlərmidi? Əgər o, Allahdan qeyrisi tərəfindən olsaydı, əlbəttə, onda çoxlu ziddiyyət (ixtilaf, uyğunsuzluq) tapardılar”³. Onlara görə nəsx qəbul etmək Qurani-kərimdə ixtilaf və ziddiyyətin olduğunu qəbul etmək deməkdir. Nasix və mənsuxun əsasını ayə-

¹ Bünyadov, Z.M. & Məmmədəliyev, V.M. (2007). *Qurani-Kərim*, Bakı: Qismət.

² Fəhreddin er-Râzî'. (1411/1990). *Et-Tefsirü'l-Kebir*, Beyrut: *Darü'l-kütübi'l-ilmiyye*, c.III, (s. 208)

³ Bünyadov, Z.M. & Məmmədəliyev, V.M. (2007). *Qurani-Kərim*, Bakı: Qismət.

lər arasındakı uyğunsuzluq təşkil edir. Halbuki nə məna, nə üslub və nə də bəlağət baxımından Quranda ixtilaf yoxdur. İncəmizə görə Quran bütünlüklə Allah qatından endirilmişdir. Qurani-Kərimdə ixtilafın ola biləcəyini söyləmək onun Allah qatından nazil olmadığı mənasına gəlir¹.

Həz. Peyğəmbərdən (s.ə.s) nəql edilən bəzi hədislər var ki, nəsx inkar edənlərə görə onlara əsasən Quranda nəsxin olmadığı fikrini çıxarmaq mümkündür. Bu rəvayətlərin birində nəql olunduğuna görə Rəsulullah (s.ə.s) bir ayə barəsində mübahisə edən camaatın yanına gəlmiş və buyurmuşdur: "Sizə nə olub?, Sizdən öncəki millətlər belə davranmaqla, peyğəmbərlərinə müxalif çıxmaqla və Kitabın bir qismini digər qismi ilə müqayisə etməklə həlak oldu. Mütləq ki, Quran, bir qismi digərini doğrultaraq endi. Ondan anladığınızla əməl edin və bilmədiyinizi biləninə həvalə edin". Quranın bir ayəsinin digər ayəsini nəsx etdiyini iddia etmək həmin ayələri müqayisə etməkdən başqa bir şey deyildir.²

Dəyərləndirmə:

Əvvəla nəsx qəbul etməyin Quranda ixtilaf kimi qəbul edilməsi iddiası əsassızdır. Nasix və mənsux ayələr eyni zamanda enmədiyi və nasixdən sonra mənsux ayənin hökmü qüvvədə olmadığına görə onlar arasında hər hansı ixtilaf və ziddiyyətdən danışmaq olmaz. Mənsux olan hökmlə bir müddət əməl edildikdən sonra digər ayə tərəfindən o hökm aradan qaldırılır. Bu da Quranda nə ixtilaf olduğuna, nə də Quranın Allah qatından gəldiyinə şübhə doğurur.

İslam alimləri nəsxə hər hansı bir ziddiyyətin, ixtilafın olmadığını açıqlamışdır³. Nəsx vəhylə müəyyən edilən hal olub, Quranın nüzulunun tamamlanması, başqa sözlə desək, Həz. Peyğəmbərin vəfatı ilə sona çatmışdır. Ondan sonra nə səhabənin, nə də İslam alimlərinin ictihadı ilə nasix və mənsux ayələrin sayı artırıla bilər.

¹ Süleyman, A. (2014). *Yüce Kur'anın Çağdaş Təfsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar, c.I, (s.215)

² M. Sait Şimşek. (2012). *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul: Beyan Yayınları, (s.85-90)

³ برهان الدين محمد بن عبد الله الزركاشي. البرهان في علوم القرآن. تحقيق: محمد ابو الفاضل ابراهيم، مصر: دار الكتب العلمية، ١٩٧٢، ج ٢، ص. ٥٣

Quranda nəsxin varlığına dəlil göstərilən ayələrin şərh

Quranda nəsxə qəbul edənlər bəzi ayələri dəlil gətirirlər. Nəsxə inkar edənlər isə həmin ayələri müxtəlif şəkildə şərh etmişdir. Nəsxə qəbul edənlərin irəli sürdüyü ən önəmli dəlillərdən biri Qurani-Kərimin Nəhl surəsinin 101-ci ayəsidir: ***“Biz bir ayənin yerinə digər bir ayəni gətirdikdə (bir ayənin hökmünü ləğv edib onu başqası ilə əvəz etdikdə) – Allah nə nazil etdiyini (hansı hökmün bəndləri üçün daha münasib olduğunu) Özü daha yaxşı bilir – (Kafirlər Muhəmmədə): “Sən ancaq bir iftiraçısan (Allahın adından yalan uydurursan!)” – deyərlər. Xeyr! Onların əksəriyyəti (cahil olduğu üçün əsl həqiqəti, bir hökmü başqası ilə əvəz etməyin hikmətini) bilməz!”¹***

Əl-İsfəhaninin görüşünə görə burada ayə qədim müqəddəs kitablardakı bir ayənin (hökmün) yerinə Quranda yeni bir ayənin (hökmün) gətirilməsidir. Qiblənin Məscidül-Əqsadan Kəbəyə doğru dəyişdirilməsi bunun nümunəsidir².

Nəsxə inkar edə digər alimlərə görə isə “ayə” kəlməsi “risalət” mənasındadır, yəni Hz.Məhəmmədin (s.ə.s) bir peyğəmbər kimi göndərilməsi ilə Hz.Musa (s.ə.s), Hz.İsa (s.ə.s) və daha əvvəlki peyğəmbərlərin risalətlərinin başa çatdığını açıq bir şəkildə ifadə edir³.

Dəyərləndirmə:

Nəhl surəsinin 101-ci ayəsindəki “ayə” sözü Əbu Müslim əl-İsfəhaniyə qədər Quran ayəsi olaraq açıqlanmışdır. Ayə kəlməsi Quranda bəzən “ibrət”, “əlamət”, “möcüzə” mənalarında da işlədilmişdir. Əl-İsfəhaniyə qədər qeyd olunan həmin ayə sözünü qədim qədim müqəddəs kitablar, müqəddəs kitablardakı dini hökmlər, yaxud risalət mənasında şərh edən heç bir İslam aliminə rast gəlmirik. Klassik ərəbcə lüğətlərdə belə ayə sözünün əl-İsfəhaninin qeyd etdiyi kimi müqəddəs kitablardakı dini hökmlər, qədim müqəddəs kitablar yaxud risalət mənasında işlədilməsinə təsadüf olunmamışdır. Ayə sözünün Quran ayəsi olaraq işlədilmədiyini fərz etsək belə, köhnə şəriətlər, Tövrat və İncil yaxud risalət mənasında işlədildiyini iddia etmək nə də-rəcədə düzgün olar?!

¹ Bünyadov, Z.M. & Məmmədaliyev, V.M. (2007). *Qurani-Kərim*, Bakı: Qismət.

² Demirci, M. (1988). *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul: İFAV Yayınları, (s.22)

³ Ömer, Rıza Doğrul. 1980. *Tanrı Buyruğu*, İstanbul, (s.38)

Quranda nəsx qəbul edənlərin nəsxə dəlil olaraq göstərdiyi digər ayə əl-Bəqə-rə surəsinin 106-cı ayəsidir: **“Biz (zaman, məkan və şəraitin tələbinə görə) hər hansı bir ayəni (ayənin hökmünü) ləğv edir və ya onu unutdururuqsa, ondan daha yaxşısını, yaxud ona bənzərini gətiririk. Allahın hər şeyə qadir olmasını bilmirsənmi?!”**¹. Nəsx qəbul edənlərə görə Allah bir ayənin ləğv edir yaxud unutturursa insanlara ondan daha faydalısını yaxud bənzərini nazil edir. Nəsx inkar edənlər bu ayə haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürmüşdür. Əbu Müslim əl-İsfəhani ayədəki nəsx sözünü Qurani-Kərimin Lövh-i-Məhfuzdan digər kitablara nəql edilməsi şəklində açıqlamışdır.

əl-İsfəhani və onunla həmfikir olan bir çox alimlərin fikrinə görə buradakı ayə kəlməsi risalət, Tövrat və İncil, qədim şəriətlər mənasını ifadə edir. Onlara görə buradakı nəsx qədim şəriətlərin nəsxidir, Hz. Məhəmmədi Allahın əmrinə müxalif çıxmaqda ittiham edən yəhudilərdən söz açılır².

Dəyərləndirmə:

Rəsulullah (s.ə.s) vəhyin gəlməsi müddətində ilk nəsx hadisəsi Qiblə ilə əla-qədar olmuşdur. Hz.Peyğəmbər (s.ə.s) Kəbə qiblə olmazdan öncə namazlarını Məscidi-Əqsaya doğru yönələrək qılırdı. Daha sonra bu ayənin enməsi ilə Rəsulullah yönünü Kəbəyə çevirmişdir: “(Ya Rəsulum!) Biz sənin üzünün göyə tərəf çevrildiyi-ni görürük, ona görə də səni razı olduğun qibləyə tərəf döndərəcəyik. İndi üzünü Məscidülhərama tərəf çevir! (Ey müsəlmanlar!) Harada olsanız (namaz vaxtı) üzünüzü oraya döndərin! Kitab verilmişlər bunun öz Rəbbi tərəfindən bir həqiqət olduğunu yaxşı bilirlər. Allah onların əməllərindən xəbərsiz deyildir”³.

Yəhudilər Hz.Məhəmmədin (s.ə.s) Hz.İsmayılın (s.ə.s) soyundan olmasını həzm edə bilmirdilər, “Peyğəmbər bizim soyumuzdan olmalı idi” deyirdilər. Buna görə də İslam və Peyğəmbərinə (s.ə.s) qarşı çıxırdılar⁴. Nəsx qəbul etməyənlərin Hz. Məhəmmədin bir müddət Məscidül-Əqsaya doğru namaz qılmasını Tövrata

¹ Bünyadov, Z.M. & Məmmədəliyev, V.M. (2007). *Qurani-Kərim*, Bakı: Qismət.

² Duman, Mehmet Zeki. (2009). *Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Māna Yönünden Yeniden Değerlendirmeleri*. İlim Yayma Vakfı: Kur'an ve Tefsir Akademisi Dergisi, (s.79-106).

³ Bünyadov, Z.M. & Məmmədəliyev, V.M. (2007). *Qurani-Kərim*, Bakı: Qismət.

⁴ Aydemir, A. (1988). *Mensuh Ayetler*, Diyanet İlmî Başkanlığı: Diyanet İlmî Dergisi, (4). (s. 51-94)

əməl etmək olaraq görməsi ən azından düzgün yanaşma hesab oluna bilməz.

Əslində, ilk nəsx hadisəsi olan qiblənin dəyişdirilməsi Quranın ortaya qoyduğu şəriətin yeni olduğunun dəlilidir. Qurani-Kərim bütünlüklə Lövh-i-məhfuzdan nəql edilmişdir.

Nəsx qəbul edənlərin dəlil olaraq göstərdiyi digər ər-Rəd surəsinin 39-cu ayəsidir: **Allah (həmin kitabdan) istədiyi şeyi məhv edər, istədiyini də sabit saxlayar (bəndələrinə aid hər hansı bir hökmü ləğv edib başqası ilə dəyişər və ya onu olduğu kimi saxlayar). Kitabın əsli (lövh-i-məhfuz) Onun yanındadır**¹. Nəsx qəbul etməyənlər burada termin mənasında nəşxdən bəhs edilmədiyini qeyd edirlər. Onlara görə burada məhv etmə ifadəsi ilə günahların silinməsi, qövmlərin məhv edilməsi, təbiət hadisələrindəki dəyişiklər yaxud buna bənzər şeylər qəsd edilə bilər².

Dəyərləndirmə:

ər-Rəd surəsinin 39-cu ayəsinin nəsx ehtiva etmədiyini qəti olaraq göstərəcək hər hansı dəlil yoxdur. Ona görə də ayədəki ifadənin ümumi olmasından çıxış edərək onun Qurani-Kərimdəki nəsxə də aid olmasına şübhə yaradacaq əsas görünür. İlk dövr müfəssirlər də adıçəkilən ayəni nəsx çərçivəsində şərh etmişdir.

Nəşxdən bəhs edən səhih hədisin mövcud olmaması məsələsi

Nəsx inkar edənlərin qənaətinə görə Qurani-Kərimdə hər hansı bir ayənin nəsx edilmiş olduğuna dair hər hansı bir hədis rəvayət edilməmişdir. Əsri-Səadətdən sonra bir-birinə zidd ayə arasında qalanlar bunlardan birinin digərini nəsx etmiş olduğunu sanmışdır.³

Dəyərləndirmə:

Nəsxin Əsri-Səadətdən sonra ortaya çıxması ilə bağlı iddia ilk baxışda məqbul görünə bilər. Belə bir iddianın dəlillə isbat edilməsi lazımdır. Quranda nəsxə dəlalət edən ayələr olduğu kimi nəsxin feilən gerçəkləşdiyinə işarə edən rəvayətlər də vardır. Bir ayənin digərini nəsx etdiyinə dair Hz. Peyğəmbərdən rəvayət gəlməmiş olsa

¹ Bünyadov, Z.M. & Məmmədliyev, V.M. (2007). *Qurani-Kərim*, Bakı: Qismət.

² M. Sait Şimşek. (2012). *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul: Beyan Yayınları, (s.103)

³ Rafiabadi, Hamid Naseem. (2003). *Abrogation (Naskh) in the Qur'an: An Overview of the Views of Islamic Scholars*, Insight Islamicus, (3), (pp. 75-90)

da nəsxin Rəsulullahın hüsurunda gündəmə gətirildiyi bir çox mənbələrdə əksini tapmışdır. Sənədi səhih rəvayətə görə Hz. Peyğəmbərin sabah namazında bir ayənin əskik oxumasına görə Übey b.Kəb soruşdu: “Bu ayəni nəsx etdinizmi yoxsa unutdunuzmu?” Rəsulullah: “Xeyr, onu unutdum cavabını vermişdir”¹.

Nəsx mövzusunda icma məsələsi

Nəsxin inkar edənlərə görə nəsx mövzusunda ittifaq yoxkən, Quranda bir ayənin digərini nəsx etdiyi mənasında nəsxə dair də icmanın mövcud olduğunu söyləmək qeyri-mümkündür. Bəziləri nəsxin unudurma, ayələrin Lövh-i-Məhfuzdan endirilməsi, mütəşəbih şəkildə anlamışdır. Nəsxə qail olanların nəsxində ittifaq etdiyi hər hansı bir ayə yoxdur².

Dəyərləndirmə:

Nəsxə verilən təriflərdə fərqliliklərin olması ayrı, Quranda nəsxin mövcudluğuna dair icmanın olması ayrı mövzudur. Quran elmlərindən olan muhkəm (açıq) və mütəşəbih (bir-birinə bənzəyən) fərqli şəkildə tərif edilsə də, heç kəs Quranda mütəşəbih ayə yoxdur deməmişdir. Səhabələrdən Quranda nəsxin vəqə olmadığını söyləyən heç kimsə olmamışdır. Bəzən bir səhabənin mənsux dediyi bir ayəyə digərinin mənsux deyil deməsi müxtəlif səbəblərdən qaynaqlana bilər. Bunansa icma ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Nəsxə qail olanların nəsxində ittifaq etdiyi bir ayə yoxdur şəklindeki iddiaya gəldikdə isə bu iddianın sübut olunması lazımdır.

Mənsuxun əvvəl, nasixin sonra gəlməsi məsələsi

Nəsxin qəbul etməyənlərin arqumentlərindən biri də budur ki, nəsxin qəbul edənlər mənsuxun öncə, nasixin sonra nazil olmasına dair qəti bir dəlilə malik deyil. Belə olan halda nəsxin mümkün olmadığı ortaya çıxır³.

¹ Gezgin, Ali Galip. (2001). *Kur'an'da Nesh Problemine Eleştirel Bir Yaklaşım*, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı, İslami Araştırmalar Dergisi, (1), (s. 22-38)

² Muhsin, Demirci. (2013). *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, (s.115)

³ Rafiabadi, Hamid Naseem. (2003). *Abrogation (Naskh) in the Qur'an: An Overview of the Views of Islamic Scholars*, Insight Islamicus, (3), (pp. 75-90)

Dəyərləndirmə:

Mənsuxun zaman baxımından öncə, nasixin isə sonra nazil olması əqlən zəruri olan bir haldır. Nəsx qəbul edənlər arasında mənsuxun nasixdən öncə endiyini iddia edən yoxdur. Klassik dövr alimlərindən bəzilərinin fikrincə eyni surə içərisində nasixin mənsuxdan əvvəl gəlməsi mümkündür. Buna Qurani-Kərimin əl-Bəqərə 234-cü və əl-Əhzab 50-ci ayələrində rast gəlinir¹.

Mənsux ayələrin sayında ixtilaf

Nəsx inkar edənlərin öz iddiaları üçün irəli sürdüyü dəlillərdən biri də mənsux ayələrin sayında ittifaqın olmamasıdır. Quranda mənsux olduğu iddia edilən ayələrin sayında hər hansı bir ittifaqın olmaması Quranda nəsxin olmadığını göstərir. Nəsxin mövcudluğunu qəbul edənlər bu ayələrin sayı barəsində müxtəlif görüşdəirlər. Bəziləri bu sayı beş yüzə qədər artırır, bəziləri isə beşə endirir².

Dəyərləndirmə:

Quranda nəsxin vəqə olduğunu qəbul etmək mənsux olduğu söylənən ayələrin sayında ittifaqın olması şərti ilə bağlıdır? Nəsxə dair ilk dövənlərə aid kitablarda mənsux ayələrin sayının yüksək olmasının fərqli səbəbləri ola bilər. Bu səbəblərdən ən birincisi səhabə və tabiun dövrlərində nəsx kəlməsinin sonrakı zamanlarda işləndiyi mənalardan daha geniş mənada işlədilməsi ilə əlaqədardır. İslamın cahiliyyə dönməindən qalan bəzi adətləri aradan qaldırmasını da nəsx çərçivəsində anlamaq mümkündür.

¹ Powers, David Stephan. (1988). *The Exegetical Genre nasikh al-Qur'an wa mansukuhu*. In *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'an*, Clarendon Press, (6), (pp.117-138)

² Israr, Ahmad Khan. (2003). *A Critique of the Theory of Al-Naskh in the Qur'an*, Malaysia Law Journal, (1), (pp. 115-136)

Nəticə

Nəsxin ilk tərifinin tabiundan sonra meydana çıxdığını söyləmək olar. Belə ki, tabiun dövrünə qədər Quran və Hədis elmlərinin xaricində müstəqil bir elmin mövcudluğundan bəhs oluna bilməzdi.

Həz. Peyğəmbərin (s.ə.s) vəhy alması və yeni dini hökmlər gətirməsi əslində öncəki şəriətlərin nəsx deməkdir. Qurani-Kərimdə nəsxlə bağlı ayələrdən çıxış edərək əmr və qadağa ehtiva edən ayələrdən bəzilərinin insanların faydası üçün aradan qaldırıldığı və ya başqa ayələrlə dəyişdirildiyini qəbul etmək olar. Nəsxin İslamın tətbiqi baxımından asanlıq ifadə etdiyini söyləyə bilərik Həz. Peyğəmbərin (s.ə.s) əmr etdiyi bir hökmün vəhy ilə dəyişdirilməsi də nəsx kimi dəyərləndirilməlidir.

İlk nəsx hadisəsi olan qiblənin dəyişdirilməsi Quranın ortaya qoyduğu şəriətin yeni olduğunun dəlilidir. İslamın ilk əsrlərində Quranda nəsxin varlığı hər kəs tərəfindən qəbul edilsə də, nəsxin mövcudluğunu ilk dəfə inkar edən Əbu Müslim Əl-İsfəhani əslində Quranın keçmiş şəriətləri nəsx etdiyi fikrini qəbul etmişdir. Üsulçular müsəlmanların hamısına görə nəsxin əqlən caiz, vəhy baxımından vəqə olduğunu, Əbu Müslim əl-İsfəhani istisna olmaqla, bu mövzuda icma yarandığını ifadə etmişdir.

Nəsx qəbul etməyən alimlərin öz görüşlərinin sübutu üçün irəli sürdüyü əsas dəlil nəsx qəbul edən alimlərin nasix-mənsux ayələrin sayında həmfikir olmaması ilə bağlıdır. Nəsx qəbul edən alimlərin nasix-mənsux ayələr barədə eyni məlumata malik olmadığını nəzərə alsaq, nasix-mənsux ayələrlə bağlı rəqəmin müxtəliflik təşkil etməsi normaldır. Bu səbəblərdən ən birincisi səhabə və tabiun dövrlərində nəsx kəlməsinin sonrakı zamanlarda işləndiyi mənələrdən daha geniş mənada işlədilməsi ilə əlaqədardır. Quranda nəsxə dəlalət edən ayələr olduğu kimi nəsxin feilən gerçəkləşdiyinə işarə edən rəvayətlər də mövcuddur.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Bunyadov, Z.M. & Mammadaliyev, V.M. (2007). *Qurani-Kərim*, Bakı: Qismat

Türk dilində

2. Aydemir, A. (1988). *Mensuh Ayetler*, Diyanet İlmi Başkanlığı: Diyanet İlmi Dergisi, (4)
3. Demirchi, M. (1988). *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul: İFAV Yayınları
4. Duman, M. Z. (2009). *Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Mâna Yonunden Yeniden Değerlendirmeleri*, İlim Yayma Vakfı: Kur'an ve Tefsir Akademisi Dergisi
5. Fahreddin, er-Râzî'. (1411/1990). *Et-Tefsirü'l-Kebir*, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye
6. Gezgin, A.G. (2001). *Kur'an'da Nesh Problemine Eleştirel Bir Yaklaşım*, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı: İslami Arashdırmalar Dergisi, (1)
7. Sait Shimshek, M. (2012). *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul: Beyan Yayınları
8. Ömer, R.D. (1980). *Tanrı Buyruğu*, İstanbul
9. Özdeş, T. (2001). *Vahiy-Olgu İlişkisi Açısından Nesh'e Getirilen Yorumlara Eleştirel Bir Yaklaşım*, İslami Araştırmalar Dergisi, (1)
10. Süleyman, A. (2014). *Yüce Kur'anın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar
11. Shengul, İ. (2002). *Ulumul-Kur'an Konusu Olarak Nasih ve Mensuh*, Diyanet İlmi Başkanlığı: Diyanet İlmi Dergisi, (3)

İngilis dilində

12. Israr, Ahmad Khan. (2003). *A Critique of the Theory of Al-Naskh in the Qur'an*, Malaysia Law Journal, (1)
13. Powers, David Stephan. (1988). *The Exegetical Genre nasikh al-Qur'an wa mansukuhu*. In *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'an*, Clarendon Press, (6)
14. Rafiabadi, Hamid Naseem. (2003). *Abrogation (Naskh) in the Qur'an: An Overview of the Views of Islamic Scholars*, Insight Islamicus, (3)
15. Semaan, K.I. al-Nasikh wa al-Mansukh. (1961). *Abrogation and its application in Islam*, Islamic Quarterly, (4)

Ərəb dilində

16. al-Haravi, Abu Ubeyd Kasim bin Sallam. (2000). *Al-nasikh wal-mansukh fil-Quranil-Azizi wa ma fihi minal-feraid wal-sunna*, təhkiq: Muhammad bin Saleh al-Modavar, ar-Riyad: Maktabul-Rushd,
17. al-Kulayni, Shaykh Muhammad bin Yağub bin Ishaq. (2008). *al-Usul min al-Kafi*, Beyrut: Dar al-kutub al-islamiyyah
18. az-Zarkashi, Abū Abdullāh Badr ad-Dīn Muhammad bin Abdullah. (1972). *al-Burhan fi ulumu al-Quran*, təhkiq: Muhammad Abu al-Fadil Ibrahim, Egypt: Dar al-kutub al-ilmiyah, (4 vol.)
19. Zencele, Abdur-Rahman bin Muhammad. (1982). *Huccatul-Qiraat*, Beyrut: Darul-Farabi

Nuru İmanov

Analysis Approach to Claims of Those Who Have Not Accepted Naskh (Abrogation) in the Qur'an (abstract)

Naskh-mansukh (abrogating-abrogated verses) as one of the Quranic sciences has always been in the center of attention. Naskh as a common subject of al-fiqh, al-kalam, al-tafsir and al-hadith sciences has a great importance. The narrations and hadiths survived up to our days show that the Companions (Aş-şahābah) had sensitively approached to the question of naskh (abrogation). In present article the author has discussed the analytical approach to the claims of those who have not accepted naskh (abrogation) in the Qur'an. The vast majority of Islamic scholars accept the naskh in the Qur'an. According to some scholars, there is no naskh (abrogation) in Qur'an. One of the scholars who hadn't accepted naskh in the Qur'an was Abu Muslim Muhammad al-Isfahani. His thoughts on naskh (abrogation) were evaluated and analyzed by the scholars. But it is impossible to express the opinion about Abu Muslim Muhammad al-Isfahani's thoughts on naskh (abrogation) definitely because his works have not fully survived to our time.

Nevertheless, the arguments of those who haven't accepted naskh (abrogation) in the Qur'an are investigated in present article. In fact, the interpretations and explanations given by those who haven't accepted naskh to ayahs showed by those who accepted naskh don't go beyond the framework of tawil (tawil actually means to return something to its origin).

On the other hand, a number of mansukh (abrogated verses) ayahs was increased in the books on subject of naskh in the Qur'an written in early times. Later, many Islamic scholars have analysed the narrations in these books and defined the reasons for high number of mansukh (abrogated) ayahs. The evidences existing in the Qur'an on naskh (abrogation), the narrations related to subject indicate the existence of naskh (abrogation) in few verses in the Qur'an.

Key words: Qur'an, naskh (abrogation), proof, evidence, analysis

Нуру Иманов

**Анализ подхода к претензиям тех,
кто не принял насх (отмена) в Коране
(резюме)**

Насх-мансукх (отменяющие-отмененные стихи) – как одна из наук Корана всегда находился в центре внимания. Насх обладает большой значимостью как общий предмет, включающий такие науки как ал-фикх, ал-калам, ал-тафсир и ал-хадис. Дошедшие до нас повествования и хадисы показывают, что сподвижники (ас-сахаба) чутко подошли к вопросу о насхе (отмена). В статье анализируется аналитический подход к претензиям тех, кто не принял насх (отмену) в Коране.

Подавляющее большинство исламских ученых принимают насх в Коране. По мнению некоторых ученых, в Коране нет насха (отмены). Одним из ученых, которые не приняли насх в Коране, был Абу Муслим Мухаммед ал-Исфахани. Его мысли о насхе (отмена) были оценены и проанализированы учеными. Невозможно однозначно высказать мнение о позиции Абу Муслима Мухаммада ал-Исфахани по проблеме насха (отмене), потому что его работы не дошли до нашего времени.

В то же время, в статье были исследованы доказательства тех, кто не принимал насх (отмена) в Коране, исходя из своих собственных претензий. В действительности, интерпретации и объяснения, данные теми, кто не принял насх относительно трактовок аятов у тех, кто принял насх, не выходят за рамки тавила (тавил – означает смысл, противоположный внешнему смыслу).

С другой стороны, в книгах, написанных на тему насха в Коране в ранний период, в сведениях о числе аятов мансукх (отменённые стихов) их количество было увеличено. Позже, многие исламские ученые проанализировали повествования в этих книгах и определили причины преобладания числа таких аятов. Существующие в Коране свидетельства о насхе (отмена), предания, относящиеся к теме, указывают на существование насха (отмена) в небольшом числе коранических аятов.

Ключевые слова: *Коран, насх (отмена), доказательство, притязание, анализ*

Məqalə redaksiya daxil olmuşdur: 02. 08. 2019

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 04. 09. 2019

Çapa qəbul edilmişdir: 09. 09. 2019